

SUMMARY

Shopina I.M. Problems of mutual influence of legal and moral norms in the context of the development of information technologies. At the present stage of civilizational development, the acceleration of processes of circulation of information and data in all areas of human activity is of increasing importance. Information as a purpose, a means and a result of activity takes various forms and types, and more and more production processes become dependent on information technologies. The article focuses on the problem of the relationship between moral and legal norms in the context of the rapid development of information technology. The role is explored moral norms in an industrial society. The reasons for the transformation of moral norms are being studied. The conclusion is that the complex nature of the transformation of moral norms as a result of the influence of information technology affects the development of legal relations.

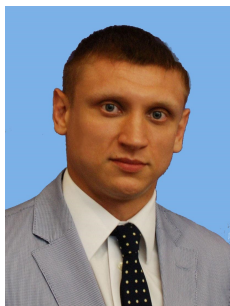
The subject of the author's analysis are the peculiarities of influences on the personality on the part of sellers of goods and services, as well as subjects of political relations. There is a polyvariance of adaptive behavior, which is largely supported by the opportunities provided by the development of information technologies. Influence is explored by the aggressive communication environment on moral standards. The causes of legal nihilism are described.

Globalization and transboundary nature accelerate these processes, and the principles of human centrism and transparency contribute to their maximum spread. As a result, the moral standards of society are transformed into a zone of application of the efforts of translators of informational influences (subjects of political relations, sellers of goods and services). The competition of narratives is observed, which finds external expression in the form of a "moral crisis". An attempt to counter this crisis is to intensify the process of preparing and approving numerous ethical codes of professional groups and corporations. The development of their own moral standards by professional communities is considered as a positive trend, which allows to partially slow down the process of erosion of moral standards due to reflection of professional values.

Keywords: legal norms, moral norms, information, information technologies, the postmodern era, narrative.

УДК 342.572

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-2-38-46

Нестерович В. Ф. ©

доктор юридичних наук, доцент
(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)

РОЛЬ ТА МІСЦЕ ВИБОРІВ У ДЕРЖАВОТВОРЕННІ В УКРАЇНІ

Розкрито роль та місце виборів у державотворенні в Україні. Зазначено, що поява виборів нерозривно пов'язана з виникненням перших держав. Зроблено висновок, що вибори відіграють важливу роль та посідають одне з ключових місць у державотворенні в Україні. Запропоновано виділити десять етапів конституційно-правового утвердження виборів у державотворенні в Україні – від доби племінного устрою і періоду Київської Русі до теперішнього часу.

Ключові слова: вибори, виборче право, демократія, державотворення, Україна.

Постановка проблеми. Поява виборів нерозривно пов'язана з виникненням перших держав. Витоки виборчого права походять ще з часів Античності, коли у Стародавній Греції та Стародавньому Римі вільні громадяни брали участь у політичному житті полісу шляхом голосування на народних зборах. Встановлення результатів перших виборів здійснювалося здебільшого за голосовою реакцією присутніх та без підрахунку голосів. Такий спосіб прийняття рішень у науці та практиці виборчого права прийнято називати акламацією. Трохи згодом виборність стає невід'ємною ознакою для набуття своїх повноважень імператором Священної Римської імперії та Папою Римським.

© Нестерович В. Ф., 2019

ORCID: 0000-0003-2614-0426

mail@lduvs.edu.ua

Дослідження питання ролі та місця виборів у державотворенні в Україні знайшло своє відображення у працях таких українських учених, як М. Грушевський [1], М. Козюбра [2], Ю. Ключковський [3], В. Куйбіда [4], О. Марцеляк [5], В. Погорілко [6], М. Смокович [7], М. Ставніччук [6], В. Федоренко [8] та інш. Однак, незважаючи на ґрунтовні праці вищезазначених учених, питання ролі та місця виборів у державотворенні в Україні, з огляду на надзвичайний динамізм державотворчих процесів, і досі залишається не до кінця дослідженим.

Тому **метою** цієї статті є розкриття ролі та місця виборів у державотворенні в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сучасне розуміння виборів з'являється лише на початку XVII століття, коли ідея представницького правління шляхом проведення виборів починає своє конституційно-правове утворення спочатку в західній науково-правовій думці, а згодом і в державотворчій практиці країн Північної Америки та Західної Європи. У другій половині XX століття вибори набувають ознак однієї з основних форм безпосередньої демократії, яка застосовується усіма без винятку демократичними країнами світу.

У державотворенні в Україні вибори також мають досить міцне історичне коріння. Зокрема, перші прояви виборності у наших предків можна простежити ще за доби племінного устрою під час проведення ними загальних зборів, які отримали назву «віче». Арабський мандрівник тих часів Ібрагім Ібн-Якуб так характеризує роль віче у східних слов'ян: «[Х] неохота до послууху якій-небудь владі і підпорядкованій всякого авторитету голосови загального віча» [1, с. 312]. Особливе використання вічевої форми вирішення справ державного та суспільного життя набуває у період Київської Русі. Першу згадку про віче подає літопис 1024 року, в якому було вказано, що «переможець Ярослава, Мстислав, не сів на київський стіл, бо кияни в особі віча його не побажали». Здебільшого князі визнавали за вічем право обрання, затвердження або відмови. Віче скликалося князем або самостійно збиралося у разі потреби на княжому дворі, торговищі чи церковному майдані. Право участі у віче мали усі чоловіки, крім холопів [9, с. 57–58].

У період Київської Русі відбувається поява деяких сучасних термінів виборчого права. Унаслідок того, що під час проведення виборів містяни голосували зазвичай за допомогою крику та свисту, з'явилося і саме поняття «голосувати», яке на той час вживалося у значенні «подати голос за певне рішення або виборну особу під час народного віче». Кількісного підрахунку голосів у той час ще не було, тому прийнятим вважалося рішення, за яке голосніше кричали та галасували. Це, у свою чергу, дало поштовх до появи перших «брудних» виборчих технологій в історії українських виборів, коли заможні купці та бояри для того щоб провести через народне віче необхідне для них рішення, спеціально наймали за гроші крикунів та свистунів, які своїм гамором та галасом забезпечували для них позитивний результат голосування.

З посиленням влади князя роль віче зменшується і лише тоді, коли влада князя слабшає, віче знову активізуються. Український учений та державний діяч М. Грушевський з цього приводу вказує, що «ослаблення княжої влади в другій половині XI ст. піднесло значення громади-віча, та й то воно не пішло у нас далі громадського контролю над княжою управою, що в своїх руках держить і далі всі галузі адміністрації» [1, с. 400]. Проведення виборів під час народного віче у князівствах та містах Київської Русі суттєво посилюється у період удільної роздробленості. Громади Києва, Галича, Новгород Великого та інших міст починають систематично обирати або вирішальним чином впливати на обрання князів, а іноді під час віче домагалися навіть зміни урядовців князя. У ході проведення віче здійснювалося комплектування народного ополчення та вибори його ватажків. На віче укладалися «ряди» (договори) з обраними населенням князями, щоб контролювати діяльність князя спираючись на давні звичаї та традиції. Віче скликалися й у Галицько-Волинських містах, утім, тут віче не відіграло значної політичної ролі [10, с. 57, 66, 89].

Отже, *перший етап* утворення виборів характеризується появою та все більш активним їх використанням при вирішенні найбільш важливих справ спочатку племені, міста, а згодом і держави при проведенні народних зборів у формі віче. Хронологічно перший етап починається ще за доби племінного устрою та завершується періодом існування Київської Русі. Звичайно, що це не були всезагальні вибори у сучасному їх розумінні зі складним набором виборчих процедур, які послідовно здійснюються під час конкретних етапів виборчого процесу. Утім, саме поява та активне використання різних

проявів виборності під час проведення віче заклали міцне підґрунтя для подальшого утвердження виборів як безпосередньої форми демократії на українських землях. Для прикладу, і сьогодні у ході здійснення різних виборів під час проведення зборів громадян на місцевому рівні, доволі часто для встановлення думки громадян орієнтуються на галас та крик, а не на кількісний підрахунок голосів.

Другий етап розвитку виборів охоплює XV – XVIII століття та пов'язаний з появою козацтва й утвердженням Гетьманської держави. Волелюбність козацтва та прагнення до свободи із самого початку зробили вибори одним із основних способів формування козацької старшини. Місцем проведення виборів зазвичай була Січ, яка стала столицею козацької громади. Проведення виборів ґрунтувалося здебільшого на звичаєвому козацькому праві, в основі якого лежали такі принципи, як загальність, рівноправність, справедливість та періодичність. У зв'язку з цим вибори козацької старшини проводилися на регулярній основі, а право брати у них участь мали усі присутні на Січі козаки. За деякими джерелами, до виборів козацької старшини не допускалися лише козаки-новобранці у перші роки свого перебування на Січі [11, с. 55].

Виборність стає невід'ємною ознакою формування вищого державного керівництва Гетьманської держави, незважаючи на домінування у ній системи військового устрою. Вибори проводилися на Козацькій раді, на якій загальним та відкритим голосуванням пожиттєво обирався Глава Гетьманської держави – Гетьман, а також обиралася козацька старшина, яка була військовим та адміністративним керівним органом держави. Виборність органів Гетьманської держави отримала своє закріплення у Пактах і Конституції прав і вольностей Війська Запорозького 1710 року [12]. Зрозуміти особливості виборів Гетьмана тих часів дозволяє історичний роман П. Куліша «Чорна рада», виданий у 1857 році. У цьому романі відтворено збори Козацької ради, які відбулися у 1663 році у Ніжині під час обрання Гетьмана Лівобережної України. Звичайно, вибори на Козацькій раді не були бездоганними та доволі часто залежали від волі досвідчених і авторитетних козаків, на яких орієнтувалися прості козаки.

Наступний *третій етап* розвитку вітчизняних виборів пов'язаний з утвердженням місцевого самоврядування на українських землях у кінці XVIII – на початку XIX століть. Поштовхом до появи виборчого права на місцевому рівні в українських землях, які входили до складу Російської імперії, стало видання Катериною II Городового положення від 21 квітня 1785 року. Цим документом передбачалося проведення виборів повітових і губернських дворянських зборів та повітових і губернських маршалів. До участі у виборах допускалися усі міські жителі, не молодші 25 років, з річним прибутком не менше 50 рублів [13]. Суттєвих змін виборче право зазнало у зв'язку з прийняттям нового Городового положення від 16 червня 1870 року, яким було створено міську думу, яка була представницьким, всестановим та розпорядчим органом. Члени міської думи називалися гласними та обиралися строком на 4 роки. Склад міської думи залежав від кількості виборців та налічував від 30 до 72 членів [14].

У кінці XVIII століття з'являється виборність місцевих органів і на українських землях, які входили до складу Австро-Угорської імперії. Утім, значного поширення проведення місцевих виборів у західноукраїнських землях набуває лише після революційних подій 1848 – 1849 років, які відбулися в Австро-Угорській імперії. Зокрема, 12 серпня 1866 року було прийнято закон «Про устрій громади і громадську виборчу ординацію», згідно з яким визнавалося право сіл, містечок і міст на місцеве самоврядування. Трохи пізніше в Австро-Угорщині було прийнято ще два виборчі закони – «Про громадський закон для 30 більших міст» від 13 березня 1889 року та «Про громадський закон для менших міст, містечок і більших громад» від 3 липня 1896 року. Окрім цього, реалізація виборчого права регулювалася статутами міст [4, с. 45–46].

Зрозуміло, що місцеві вибори як у Російській, так і в Австро-Угорській імперіях мали обмежений характер через високі, передусім майнові, цени. Виборчим правом користувалася лише невелика група заможних городян, залишаючи більшу частину міського населення без права голосу. Однак під час проведення цих виборів було визначено принципи виборчого права, отримали свій розвиток основні виборчі процедури, відпрацьовано організацію підготовки та проведення виборів. Тому попри обмеженість виборчого права під час формування органів місцевого самоврядування тих часів, проведення виборів загалом мало позитивне значення на розвиток виборів в Україні у контексті формування національної демократичної правової традиції.

Четвертий етап розвитку виборів пов'язаний з революційними подіями 1905 –

1907 років, які відбулися у Російській імперії. Масові протести звичайних громадян проти самодержавства, які передусім мали соціально-економічне підґрунтя, сприяли поширенню виборчого права і на загальнонаціональний рівень, коли було вперше створено представницький законодавчий орган – Державну думу Російської імперії. Перші вибори до Державної думи проходили з 26 березня по 20 квітня 1906 року та здійснювалися не безпосередньо, а через обрання виборщиків окремо по чотирьох куріях – землевласницькій, міській, селянській та робітничій. Для перших двох курій вибори були двоступеневими, для третьої – 3-ступеневими, а для четвертої взагалі – 4-ступеневими. Протягом усіх чотирьох скликань Державної думи (1906 – 1917 роки) до її складу було обрано 382 депутати від 9 «малоросійських» губерній, які постійно порушували у ній «українське питання» [16].

Порядок проведення виборів до Державної думи регулювався «Положенням про вибори до Державної думи» від 6 серпня 1905 року. У цьому документі продовжено з місцевого рівня практику станового та цензового обмеження виборчого права, у результаті чого у виборах могли взяти участь лише близько 15 % населення. Так, згідно зі статтями 6 – 8 цього Положення, не мали права голосу жінки, особи, молодші 25 років, учні та студенти, військовослужбовці армії та флоту, які перебували на дійсній військовій службі, бродячі іногородці й іноземці, а також особи, засуджені за вчинення злочинів проти власності, відсторонені від посади за вироком суду – протягом 3 років з моменту набрання чинності такого вироку, засуджені за ухилення від виконання військового обов'язку, банкрути; губернатори та віце-губернатори – у межах підвідомчих їм місцевостей, поліцейські службовці [17].

П'ятий етап розвитку виборів пов'язаний з політичним та правовим утвердженням Української Народної Республіки, у якій із самого початку свого утворення були зроблені кроки щодо надання виборам загального характеру та нормативної визначеності. Зокрема, в I та II Універсалах Української Центральної Ради було вказано на виборний характер Центральної Ради, а III Універсалом було призначено проведення виборів до Українських Установчих Зборів на 27 грудня 1917 року, які мали бути скликані 9 січня 1918 року. Наступним кроком стало прийняття 11 – 16 листопада 1917 року Закону «Про вибори до Установчих Зборів Української Народної Республіки» [18], який відразу ж був деталізований «Інструкцією для користування розділом першим Закону про вибори до Установчих Зборів УНР» [19]. Саме у період Української Народної Республіки вперше було сформовано систему виборчих органів, яка набула інституційного характеру лише після проголошення незалежності України [20].

Водночас через складну політичну та соціально-економічну ситуацію у державі вибори до Установчих Зборів УНР так і не вдалося провести, незважаючи на те, що на необхідність їх проведення було повторно вказано у IV Універсалі Української Центральної Ради від 9 січня 1918 року. Згодом засади проведення виборів було визначено у Конституції Української Народної Республіки (Статуті про державний устрій, права і вільності УНР), яка була прийнята Центральною Радою 29 квітня 1918 року. Конституція передбачала, що на загальнонаціональному рівні обиралися Всенародні Збори, які були верховним органом УНР, що безпосередньо здійснює вищу законодавчу владу в державі, а на місцевому рівні – виборчі Ради та Управи громад, волостей і земель [21].

У період Української Народної Республіки також вперше було чітко сформульовано нормативне розуміння активного та пасивного виборчого права, яке отримало чітке своє визначення у Конституції УНР (Статуті про державний устрій, права і вільності УНР) від 29 квітня 1918 року. Зокрема, згідно зі ст. 21 Конституції УНР, активне і пасивне право участі у виборах як до законодавчих органів УНР, так і до всіх виборчих органів місцевого і громадянського самоврядування, мають усі громадяни УНР, яким на день виконання виборчого акту виповнилося 20 років. Виняток складають визначені законом безумні або божевільні, котрі знаходяться під опікою. Перелік карних злочинів, які тягнуть позбавлення виборчого права, вирішується Всенародними Зборами у звичайному законодавчому порядку. Ніяких інших обмежень виборчого права не може бути. Окремі постанови про права громадянства визначає спеціальний закон [21].

Унаслідок захоплення влади в Україні гетьманом П. Скоропадським, яке відбулося в ніч з 29 на 30 квітня 1918 року, діяльність Української Центральної Ради було припинено, у зв'язку з цим положення Конституції УНР так і не вдалося втілити у життя. Відродження діяльності Української Народної Республіки протягом кінця 1918 – 1920 років в умовах постійної зовнішньої військової загрози та складної внутрішньої соціаль-

но-економічної ситуації також не дало змогу провести вибори до органів публічної влади УНР.

Шостий етап у розвитку вітчизняних виборів пов'язаний з радянським періодом української державності. Досить активно проводилися вибори за часів Української Радянської Соціалістичної Республіки для формування з'їздів, комітетів, а згодом рад різного рівня. Вибори були передбачені усіма чотирма Конституціями УРСР – Конституцією 1919 року, Конституцією 1929 року, Конституцією 1937 року та Конституцією 1978 року. Так, відповідно до Конституції УРСР 1937 року було створено Верховну Раду УРСР, яка визначалася найвищим органом державної влади і єдиним законодавчим органом. У період з 1938 по 1990 роки було обрано 12 скликань Верховної Ради УРСР. Виборними органами державної влади Української РСР на місцях були обласні, районні в містах, селищні, сільські Ради народних депутатів. Варто зазначити, що вибори за радянських часів мали дещо обмежений та викривлений характер, оскільки проводилися лише у межах діяльності Комуністичної партії. Кандидати від інших партій до кінця 1989 року до участі у виборах не допускалися.

Сьомий етап розвитку виборів детермінований проголошенням незалежності України, що вимагало у демократичний спосіб шляхом проведення виборів сформуванню представницькі органи публічної влади. Першим кроком до конституційно-правового утвердження виборів в Україні стало прийняття 5 липня 1991 року Верховною Радою УРСР Закону «Про вибори Президента Української РСР», на підставі якого і відбулися 1 грудня 1991 року перші вибори у незалежній Україні – вибори Президента України. Складна соціально-економічна ситуація у державі, яка була помножена на досить сильне протистояння між парламентом та Главою держави, не дозволила з таким же успіхом провести вибори до Верховної Ради України та місцевих рад, де продовжували працювати депутати, які були обрані ще у березні 1990 року.

Апогеєм політичної кризи стало прийняття Закону України «Про дострокові вибори Верховної Ради України і Президента України» від 24 вересня 1993 року № 3470-ХІІ. Для належного забезпечення проведення позачергових виборів було прийнято перший в Україні закон про парламентські вибори – «Про вибори народних депутатів України» від 18 листопада 1993 року № 3623-ХІІ, а до Закону України «Про вибори Президента України» від 5 липня 1991 року № 1297-ХІІ було внесено відповідні зміни. Окрім цього, було прийнято перший закон про місцеві вибори – «Про вибори депутатів і голів сільських, селищних, районних, міських, районних у містах, обласних Рад» від 24 лютого 1994 року № 3996-ХІІ.

Унаслідок вищевказаних подій та обставин 1994 рік став справжнім роком виборів, коли одразу було проведено три види виборів: 1) перші в незалежній Україні парламентські вибори, які відбулися 27 березня 1994 року; 2) перші позачергові вибори Президента України, які відбулися 26 червня 1994 року; 3) перші місцеві вибори в Україні, які проходили 26 червня 1994 року одночасно з позачерговими президентськими виборами. Унаслідок сепаратистських проявів в Автономній Республіці Крим, місцеві вибори на цій території вдалося належним чином провести лише у наступному році – 25 червня 1995 року. Отже, проведення виборів у перші роки незалежності України наочно продемонструвало усю складність та суперечність не лише здійснення безпосереднього народовладдя, але й загалом державотворчих процесів.

Восьмий етап розвитку виборів обумовлений прийняттям Конституції України, яка містила Розділ III «Вибори. Референдум», а також низку статей в інших своїх розділах, які визначали засади проведення виборів Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад та міських, селищних та сільських голів. Окрім цього, Конституція України у перехідних положеннях чітко встановила дати проведення наступних чергових парламентських, місцевих та президентських виборів. Відповідно до пп. 3, 4 та 8 Перехідних положень Конституції України, чергові вибори до Верховної Ради України та вибори до місцевих рад необхідно було провести у березні 1998 року, а чергові вибори Президента України – у жовтні 1999 року [22]. На виконання положень Конституції України чергові парламентські та місцеві вибори відбулися 29 березня 1998 року, а президентські вибори – 31 жовтня 1999 року. Для проведення кожного з виду виборів було прийнято окремий виборчий закон, що ґрунтувався на конституційних положеннях.

Прийняття Конституції України, безумовно, стало позитивним кроком до подальшого утвердження виборів в Україні, які набули ознак конституційної гарантованості і

захищеності та були віднесені до основних засад конституційного ладу України. Саме завдяки введенню в дію Конституції України почали свою роботу три новостворені конституційні органи – Конституційний Суд України, який розпочав свою діяльність 18 жовтня 1996 року, Центральна виборча комісія, яка почала свою роботу 13 листопада 1997 року, та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, що почав працювати 14 квітня 1998 року. Діяльність вказаних та інших органів, передбачених Конституцією України, поза сумнівом, мала позитивний вплив на підвищення рівня підготовки та проведення виборів в Україні, а також посилила ефективність забезпечення реалізації виборчого права.

Дев'ятий етап розвитку виборів охоплює 2000 – 2013 роки та характеризується постійною зміною виборчого законодавства, головним моментом якої став пошук найбільш оптимальної моделі виборчої системи при проведенні різних видів виборів в Україні. Основними ознаками процесу вдосконалення виборчого законодавства стали неабияка його політизованість, складність та суперечливість. Красномовно це підтверджує процедура прийняття Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 18 жовтня 2001 року, який остаточно був прийнятий після застосування до нього Президентом України права вето аж 5 разів. Протягом дев'ятого етапу було проведено 12 різних видів виборів: 1) шість разів парламентські вибори (чергові у 2002, 2006 і 2012 роках, позачергові у 2007 році та повторні вибори народних депутатів України у 2002 і 2013 роках); 2) чотири рази місцеві вибори (чергові у 2002, 2006, 2010 роках та позачергові вибори до Київської міської ради у 2008 році); 3) два рази чергові вибори Президента України у 2004 та 2010 роках.

Проведення виборів в умовах перманентної політичної кризи та нестабільності вітчизняного виборчого законодавства призвело до появи і застосування в Україні нетипових виборчих процедур. Зокрема, підставою для проведення позачергових парламентських виборів 2007 року стала неповноважність Верховної Ради України та неможливість її відновлення унаслідок складання депутатських мандатів більше ніж $\frac{1}{3}$ від конституційного складу Верховної Ради України. Неповноважність парламенту була викликана прийняттям вищими керівними органами блоків політичних партій «Блок Юлії Тимошенко» та «Наша Україна» рішень про так зване «обнулення партійних списків». Зміст цієї процедури полягав у тому, що кандидати у народні депутати України, які йшли наступними у виборчому списку політичної партії, не могли замінити народних депутатів України, які склали свої повноваження, через анулювання вищим керівним органом політичної партії своїх виборчих списків.

Попри наявні складнощі та труднощі у конституційно-правовому утвердженні виборів, саме у цей проміжок часу було досягнуто низку важливих та позитивних здобутків: 1) розпочинається плідна співпраця органів державної влади України з Венеціанською комісією, що значно сприяло поліпшенню вітчизняного виборчого законодавства шляхом його наближення до європейських виборчих стандартів; 2) громадяни України починають звертатися за захистом своїх виборчих прав до Європейського суду з прав людини; 3) приймається більш якісна нова редакція Закону України «Про Центральну виборчу комісію» від 30 червня 2004 року № 1932-IV; 4) запроваджується з березня 2009 року автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система «Державний реєстр виборців» на підставі новоприйнятого Закону України «Про Державний реєстр виборців» від 22 лютого 2007 року № 698-V; 5) розпочинається активна робота над розробкою проекту Виборчого кодексу України.

Десятий етап розвитку виборів пов'язаний з проведенням виборів в умовах військової агресії у 2014 році щодо України з боку Російської Федерації. Унаслідок цього позачергові президентські та парламентські вибори 2014 року, а також чергові місцеві вибори 2015 року та чергові президентські вибори 2019 року не вдалося провести на території окупованого Російською Федерацією Кримського півострова та в зоні проведення Антитерористичної операції (Операції Об'єднаних Сил) на території окремих районів Луганської та Донецької областей. Неможливість проведення виборів на цих територіях було визначено Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року № 1207-VII.

Цим Законом було визначено таке: 1) під час проведення президентських, парламентських та місцевих виборів та всеукраїнського референдуму голосування громадян України на тимчасово окупованій території не організовується і не проводиться; 2) громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території, створюються

умови для вільного волевиявлення під час виборів та всеукраїнського референдуму на іншій території України; вони можуть реалізувати своє право голосу на таких виборах або всеукраїнському референдумі шляхом зміни місця голосування без зміни виборчої адреси згідно з ч. 3 ст. 7 Закону України «Про Державний реєстр виборців»; 3) у разі дострокового припинення повноважень народного депутата України, обраного в одномандатному виборчому окрузі, утвореному в межах Автономної Республіки Крим чи міста Севастополя, проміжні вибори народного депутата України в цьому окрузі не проводяться; 4) органи ведення Державного реєстру виборців, утворені на території АРК та міста Севастополя, ведення Державного реєстру виборців не здійснюють.

Висновки. Вибори відіграють важливу роль та посідають одне з ключових місць у державотворенні в Україні. Необхідно виділити десять етапів конституційно-правового утвердження виборів у державотворенні в Україні.

Перший етап розвитку виборів охоплює добу племінного устрою і період Київської Русі та характеризується появою загальних зборів громадян – «віче», на яких шляхом голосування вирішувалися найбільш важливі справи, у тому числі й обрання або затвердження голосуванням князя.

Другий етап розвитку виборів охоплює XV – XVIII століття та пов'язаний з появою козацтва й утвердженням Гетьманської держави, де виборність стає невід'ємною ознакою формування вищого державного керівництва, незважаючи на домінування у ній системи військового устрою.

Третій етап розвитку виборів обумовлений утвердженням місцевого самоврядування на українських землях, які входили до складу Російської та Австро-Угорської імперій у кінці XVIII – на початку XIX століть. Вибори проводилися лише на місцевому рівні та мали становий і цензовий характер.

Четвертий етап розвитку виборів пов'язаний з Першою російською революцією 1905 – 1907 років, унаслідок якої виборче право було поширено на загальнонаціональний рівень, коли було вперше створено представницький законодавчий орган – Державну думу Російської імперії, до складу якої увійшли представники від українських земель.

П'ятий етап розвитку виборів обумовлений утвердженням у 1917 – 1920 роках державності Української Незалежної Республіки, у якій із самого початку утворення були зроблені кроки щодо надання виборам демократичності та нормативної визначеності. Утім, через складну внутрішню та зовнішню політичну ситуацію їх так і не вдалося реалізувати.

Шостий етап розвитку виборів пов'язаний з радянським періодом української державності, за якого вибори досить активно проводилися для формування з'їздів, комітетів, а згодом рад різного рівня. Вибори мали дещо обмежений та викривлений характер, оскільки до 1989 року проводилися лише у межах діяльності Комуністичної партії.

Сьомий етап розвитку виборів детермінований проголошенням незалежності України, що вимагало проведення виборів для формування представницьких органів публічної влади. Протягом 1991 – 1995 років проведено президентські, парламентські та місцеві вибори, унаслідок чого було повністю оновлено склад усіх органів публічної влади України.

Восьмий етап розвитку виборів обумовлений прийняттям у 1996 році Конституції України, відповідно до якої у 1998 році були проведені чергові парламентські та місцеві вибори, а в 1999 році – президентські вибори.

Дев'ятий етап розвитку виборів охоплює 2000 – 2013 роки та характеризується постійною зміною виборчого законодавства України, яка здійснювалася в умовах неабиякої політизованості, складності та суперечливості.

Десятий етап розвитку виборів пов'язаний з проведенням виборів в умовах військової агресії у 2014 році щодо України з боку Російської Федерації. Унаслідок цього президентські, парламентські вибори та місцеві вибори протягом 2014 та 2019 років не вдалося провести на території окупованого Криму та в зоні проведення Антитерористичної операції (Операції Об'єднаних Сил) в окремих районах Луганської та Донецької областей.

Бібліографічні посилання

1. Грушевський М. Історія України-Руси. Том I. До початку XI віка. Нью-Йорк: Видавниче товариство «Книгоспілка», 1954. 648 с.
2. Козюбра М. Принцип верховенства права і реформа виборчої системи. *Вибори та демократія*. 2008. № 4. С. 84–87.
3. Ключковський Ю.Б. *Виборчі системи та українське виборче законодавство: монографія.*

Київ: Час Друку, 2011. 132 с.

4. Куйбіда В. Конституційно-правові проблеми міського самоврядування. Львів: Літопис, 2001. 375 с.
5. Марцеляк О.В. Выборче право: сучасне розуміння і сутність. *Публічне право*. 2011. № 2. С. 12–18.
6. Выборче право України: навч. посібник / за ред. В.Ф. Погорілка, М.І. Ставнійчук. Київ: Парламентське вид-во, 2003. 383 с.
7. Смокович М. І. Правове регулювання розгляду виборчих спорів: теоретичний і практичний аспекти: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2014. 576 с.
8. Федоренко В.Л. Конституційне право України: підручник. Київ: Ліра-К, 2016. 616 с.
9. Музиченко П.П. Історія держави і права України: навч. посібник. Київ: Знання, 1999. 642 с.
10. Іванов В.М. Історія держави і права України: підручник. Київ: МАУП, 2007. 224 с.
11. Політичний устрій українських земель другої пол. XVII–XVIII століть: Гетьманщина, Запоріжжя, Слобожанщина, Правобережна Україна (спроба структурно-функціонального аналізу). Київ, 2000. 96 с.
12. Конституція Пилипа Орлика: оригінал та його історія / підг. О.Б. Вовк. *Архіви України*. 2010. Вип. 3–4. С. 145–166.
13. Грамота на права и выгоды городам Российской империи отъ 21 апрѣля 1875 года. *Полное собрание законовъ Россійской имперіи, съ 1649 года*. Томъ XXII. 1784–1788. СПб., 1830. Отдѣленіе 2-е. № 16187. С. 358–384.
14. Городовое положеніе 16 июня 1870 года. *Полное собрание законовъ Россійской имперіи*. СПб., 1873. Собр. 2. Отд. 1. Т. 45. № 48498. С. 821–839.
15. Манифестъ объ учрежденіи Государственной Думы 6 августа 1905 года. *Полное собрание законовъ Россійской имперіи*. Собрание Третіе. Т. XXV. Отдѣленіе 1-е. СПб., 1908. № 26656. С. 637–638.
16. Коник О.О. Неопубліковані джерела з архівів Києва і Москви про історію Державної думи Російської імперії (1906–1917 рр.). *Історичний архів*. 2011. Вип. 6. С. 106–110.
17. Высочайше утвержденное положеніе о выборахъ въ Государственную Думу 6 августа 1905 года. *Полное собрание законовъ Россійской имперіи*. Собрание Третіе. Т. XXV. Отдѣленіе 1-е. СПб., 1908. № 26662. С. 645–651.
18. Закон про вибори до Установчих зборів Української Народної Республіки від 11 листопада 1917 року. *Вісник Генерального Секретаріату УНР*. 1917. № 5. С. 1–15.
19. Інструкція для користування розділом першим Закону про вибори до Установчих зборів Української Народної Республіки від 16 листопада 1917 року. ЦДАВО України. Ф. 115. Спр. 1. Арк. 39.
20. Нестерович В.Ф. Поняття, види та система виборчих органів. *Публічне право*. 2018. № 3. С. 69–77.
21. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вольності УНР): 29 квітня 1918 року. Історія української Конституції / упоряд. А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. Київ: Право, 1997. С. 105–112.
22. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

Надійшла до редакції 13.06.2019

References

1. Hrushevs'kyu, M. (1954) *Istoriya Ukrayiny-Rusy*. Tom I. Do pochatku XI vika [History of Ukraine-Rus. Volume I. Before the beginning of the XI century]. N'yu-York: Vydavnyche tovarystvo «Knyhospilka» [in Ukr.].
2. Kozyubra M. (2008) *Pryntsyp verkhovenstva prava i reforma vyborchoyi systemy* [The rule of law and the reform of the electoral system]. *Vybory ta demokratiya*, 4, 84–87 [in Ukr.].
3. Klyuchkovs'kyu, YU.B. (2011) *Vyborchi systemy ta ukrayins'ke vyborche zakonodavstvo* [Electoral systems and Ukrainian electoral law]: monohrafiya. Kyiv: Chas Druku [in Ukr.].
4. Kuybida, V. (2001) *Konstytutsiyno-pravovi problemy mis'koho samovryaduvannya* [Constitutional and legal problems of urban self-government]. L'viv: Litopys [in Ukr.].
5. Martselyak, O.V. (2011) *Vyborche pravo: suchasne rozumynnya i sutnist'* [Suffrage: modern understanding and essence]. *Publiche pravo*, 26 12–18 [in Ukr.].
6. *Vyborche pravo Ukrayiny* (2003) [The suffrage of Ukraine]: navch. posibnyk / za red. V.F. Pohorilka, M.I. Stavnichuk. Kyiv: Parlament's'ke vyd-vo [in Ukr.].
7. Smokovych, M.I. (2014) *Pravove rehulyuvannya roz'hlyadu vyborchikh sporiv: teoretychnyy i praktychnyy aspekty* [Legal regulation of electoral disputes: theoretical and practical aspects]: monohrafiya. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukr.].
8. Fedorenko, V.L. (2016) *Konstytutsiyno-pravo Ukrayiny* [Constitutional Law of Ukraine]: pidruchnyk. Kyiv: Lira-K [in Ukr.].
9. Muzychenko, P.P. (1999) *Istoriya derzhavy i prava Ukrayiny* [History of the State and Law of Ukraine]: navch. posibnyk. Kyiv: Znannya [in Ukr.].
10. Ivanov, V.M. (2007) *Istoriya derzhavy i prava Ukrayiny* [History of the State and Law of Ukraine]: pidruchnyk. Kyiv: MAUP [in Ukr.].
11. *Politychnyy ustriy ukrayins'kykh zemel' druhoyi pol. XVII–XVIII stolit': Het'manshchyna, Zaporizhzhya, Slobozhanshchyna, Pravoberezhna Ukrayina: sproba strukturno-funktsional'noho analizu*

(2000) [The political structure of the Ukrainian lands of the second half. XVII – XVIII centuries: Hetmanate, Zaporizhzhia, Slobozhanshchina, Right-Bank Ukraine: attempt of structural and functional analysis]. Kyiv [in Ukr.].

12. Konstytutsiya Pylypa Orlyka: oryhaln ta yoho istoriya (2010) [The Constitution of Philip Orlyk: The Original and Its History] / pidh. O.B. Vovk. *Arkhivnyy Ukrayiny*, 3–4, 145–166 [in Ukr.].

13. Hramota na prava y vyhody horodam Rossiyskoy ymperiy ot 21 aprĭlya 1875 hoda [Certificate on the rights and benefits of the cities of the Russian Empire dated 21 April 1875]. *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy ymperiy, s 1649 hoda. Tom XVIII. 1784-1788. SPb. № 16187, 358–384* [in Russ.].

14. Horodovoe polozhenie 16 yyunya 1870 hoda [City provision on June 16, 1870]. *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy ymperiy. SPb., 1873. Sobr. 2. Otd. 1. T. 45. № 48498, 821–839* [in Russ.].

15. Manifest ob uchrezhdeniy Hosudarstvennoy Dumy 6 avhusta 1905 hoda [Manifesto on the establishment of the State Duma on 6 August 1905] *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy ymperiy. Sobranie Tretie. T. XXV. Otdĭlenie 1-e. SPb., 1908. № 26656, 637–638* [in Russ.].

16. Konyk, O.O. (2011) Neopublikovani dzherela z arkhiviv Kyveva i Moskvy pro istoriyu Derzhavnoy dumy Rosiys'koy imperiyi (1906–1917 rr.) [Unpublished sources from the archives of Kyiv and Moscow on the history of the State Duma of the Russian Empire (1906-1917)]. *Istorychnyy arkhiv*, 6, 106–110 [in Ukr.].

17. Vysochayshe utverzhdennoe polozhenie o vyborakh v Hosudarstvennuyu Dumu 6 avhusta 1905 hoda [The highest approved provision for the election of the State Duma on 6 August 1905]. *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy ymperiy. Sobranie Tretie. T. XXV. Otdĭlenie 1-e. SPb., 1908. № 26662, 645–651* [in Russ.].

18. Zakon pro vybory do Ustanovchykh zboriv Ukrayins'koy Narodnoy Respubliki vid 11 lystopada 1917 roku [The Law on Elections to the Constituent Assembly of the Ukrainian People's Republic of November 11, 1917]. *Visnyk Heneral'noho Sekretariatu UNR. 1917, 5. 1–15* [in Ukr.].

19. Instruktsiya dlya korystuvannya rozdilom pershym Zakonu pro vybory do Ustanovchykh zboriv Ukrayins'koy Narodnoy Respubliki vid 16 lystopada 1917 roku [Instructions for the use of section one of the Law on Elections to the Constituent Assembly of the Ukrainian People's Republic of November 16, 1917]. *TSDAVO Ukrayiny. F. 115. Spr. 1. Ark. 39* [in Ukr.].

20. Nesterovych, V.F. (2018) Ponyattya, vydy ta systema vyborchykh orhaniv [Concepts, types and system of electoral bodies]. *Publichne pravo*, 3, 69–77 [in Ukr.].

21. Konstytutsiya Ukrayins'koy Narodnoy Respubliki (Statut pro derzhavnyy ustriy, prava i vol'nosti UNR): 29 kvitnya 1918 roku (1997) [Constitution of the Ukrainian People's Republic (Charter on the State System, Rights and Freedoms of the UNR): April 29, 1918]. *Istoriya ukrayins'koy Konstytutsiyi / uporyad. A. H. Slyusarenko, M. V. Tomenko. Kyiv: Pravo, 105–112* [in Ukr.].

22. Konstytutsiya Ukrayiny: pryynyata na pyatyi sesiyi Verkhovnoy Rady Ukrayiny 28 chervnya 1996 roku (1996) [Constitution of Ukraine: adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoy Rady Ukrayiny*, 30, 141 [in Ukr.].

SUMMARY

Nesterovych V.F. The role and place of elections in state-building in Ukraine. The article reveals the role and place of elections in state-building in Ukraine. It is noted that the appearance of elections is inextricably linked with the emergence of the first states.

The second stage of election development covers the XV-XVIII centuries and is associated with the emergence of the Cossacks and the establishment of the Hetman State.

The third one is due to the establishment of local self-government in the Ukrainian lands that were part of the Russian and Austro-Hungarian empires at the end of the eighteenth - early nineteenth centuries. Elections were held only at the local level and had class and census nature.

The fourth stage is related to the First Russian Revolution of 1905-1907. There was first established representative legislative body - the State Duma of the Russian Empire, which included representatives of the Ukrainian lands.

The fifth stage is conditioned by the establishment in 1917-1920 of the statehood of the Ukrainian Independent Republic. But due to the difficult internal and external political situation, democratic elections were not held.

The sixth stage is related to the Soviet period of Ukrainian statehood. The elections were somewhat limited and distorted, since until 1989 they were held only within the framework of the Communist Party's activities.

The seventh stage is determined by the declaration of independence of Ukraine.

The eighth stage is conditioned by the adoption in 1996 of the Constitution of Ukraine.

The ninth stage of the election development spans 2000-2013 and is characterized by a constant change of the electoral legislation of Ukraine.

The tenth stage is related to the 2014 military aggression against Ukraine by the Russian Federation. Presidential, parliamentary and local elections during 2014 and 2019 failed to hold on to the occupied Crimea and in the area of anti-terrorist operation (Operation of United Forces) in parts of Luhansk and Donetsk regions.

The author has concluded that elections play an important role and are one of the key places in state creation in Ukraine. He has proposed to highlight ten stages of the constitutional and legal approval of elections in the state of creation in Ukraine - from the era of the tribal system and the period of Kievan Rus to modern times.

Keywords: elections, electoral law, democracy, state formation, Ukraine.